

“IN FOOD WE DO *NOT* TRUST”

KULUTUKSEN VAARAT JA RISKIT

Monet ruokaa ja syömistä tutkivat tutkijat ovat sitä mieltä, että ruokaa koskevat huolet ja pelot ovat tavallisia nyky-yhteiskunnissa. Jotkut ovat jopa esittäneet, että yhteiskunnassamme vallitsee perustavanlaatuisen syötävää ruokaa koskeva epäluottamus. Toisaalta (kuten mm. Ann-Mari Selberg (1991) on huomattanut), sellainen yhteiskunta, joka ei lainkaan luottaisi ruokaansa ja jossa ei vallitsisi mitään selkeitä sääntöjä tai ohjeita sen suhteen, mitä ruokaa sopii syödä ja mitä ei, ei voisi ‘säilyä hengissä’ kovinkaan kauaa.

Varhaisemmat ruokahuolet koskivat usein sen niukkuutta, pilaantumista tai väärentämistä. (Nämä huolet olivat osaltaan synnyttämässä varhaista osuustoimintaliikettä niin Englannissa kuin muuallakin.) Niiden sijaan on nykyisin tullut uusia huolia tai jopa pelkoja. (En nyt käsittele lainkaan syomishäiriöitä, lihavuutta tai laihtuutta, jotka ovat hieman erityyppisiä, vaikkakin todella laajalle levinneitä murheita.) Aiemmat huolet koskivat toistuvien kato vuosien mukanaan tuomaa nälkää, luonnon mikro-organismien tai myrkkujen aiheuttamaa ruuan pilaantumista tai ruoan pilaantumista sen takia, että joku oli tarvellyt sitä pahantahtoisesti ja tarkoituksellisesti

ajaessaan itsekkäästi omaa etuaan. Uudet huolenaiheet liittyvät usein sen sijaan siihen, että ruoka-aineita on käsitelty – usein hyvää tarkoittaen – tieteellisesti koetelluilla ja perustelluilla menetelmillä. Vihannesten ja hedelmien säteilyttäminen, karjan ja kasvien geenimanipulaatio tai erilaisten lisäaineiden käyttö ruoka-aineiden säilyvyyden parantamiseksi ovat tyypillisiä esimerkkejä näistä uusista huolenaiheista. Monet pelkäävät, että ruoan teollinen ja tieteellinen manipulointi (kuten sanottu mitä jaloimpia tarkoituspieriä ajatellen) voi johtaa sellaisiin seurauksiin, joita ei voida lainkaan ennakoita ja hallita. Tilannetta ei välttämättä paranna monien ravitsemustieteilijöiden vakuuttelu siitä, että todennäköisesti syöme nykyisin parempaa, tuoreempaa ja monipuolisempaa ruokaa kuin yksikään toinen sukupolvi ihmiskunnan historiassa. Monien mieltä kalvaa sittenkin epäily: entäpä jos sittenkin joskus tulevaisuudessa paljastuu, että tämä tai tuo ruoka-aine aiheuttaakin syöpää tai vaikkapa sydäntauteja?

Yksittäisen kuluttajan ei ole mitenkään käytännössä mahdollista arvioida näitä nykyisen ruoan syönnin mahdollisia tulevia seurauksia. Ne ilmenevät usein – päinvas-

toin kuin nälkä tai myrkytysoireet – vasta tietyn ruoka-aineen pitkän ja toistuvan käytön seurauksena. Näitä vaaroja ei voi haistaa tai maistaa eivätkä ne ole silmin nähtävissä. Koska kuluttajan ei ole mahdollista itse tietää mikä on turvallista, mikä ei, hänen on vain luottaminen asiantuntijan sanaan. Asiantuntijat taas ovat monesti eri mieltä, ja kuluttajilla on monesti hyvä syy suhtautua heidän todistukseensa epäillen. Ekspertit kun ovat joskus olleet taipuvaisia vähentelemään vaaroja niiden jo ilmaannuttuakin, tai ainakin he ovat hyvin varovaisia julkisissa kannanotoissaan. Näin kävi esimerkiksi runsas vuosikymmen sitten siipikarjan ja munien salmonellatartunnan suhteen Britanniassa. ‘Hullun lehmän tauti’ on hyvä uudempi esimerkki. Tuottajat ja asiantuntijat ovat vakuutelleet ruoka-aineiden turvallisuutta senkin jälkeen, kun julkinen ‘hälytys’ on annettu.

Vanhat uhkat olivat periaatteessa aina läsnä nekin, mutta niiden arvioimisessa saattoi useimmiten luottaa omaan arvostelukykyynsä ja aisteihinsa. Tai niistä ei tarvinnut välittää ennen kuin jotakin oli jo tapahtunut – sen jälkeen kun ihmiset olivat sairastuneet tai kuolleet. Toki vanhassakin maailmassa saattoi olla ‘ympäristöuhkia tai -myrkyjä’ kuten vaikkapa Rooman vesijohtojen lyijy, mutta ne on voitu tiedostaa vasta modernin tieteen avulla. Uudet huolet ovat toisella tavoin läsnä kaiken aikaa. Monilla on tunne, ettei koskaan voi sittenkään olla aivan varma....

RUOKAKULTTUURIN 'DETRADITIONAALISTUMINEN'

Sosiologit näyttävät olevan varsin hyvin selvillä tämän uudenlaisen epäluottamuksen syistä. Heidän käsityksensä mukaan kyse on detraditionaalistumisesta. Aiemmin ruokakulttuurit olivat varsin pysyviä ja muuttumattomia, uutuudet olivat harvinaisia. Nykyisin kaikki muuttuu nopeasti: uusia makuja ja ruokia on tarjolla lähes päivittäin. Sama koskee myös ruokailutapoja ja tietämystä, jotka aiemmin muuttuivat nekin vain

verkkaisesti. Varhaisemmat ruokakulttuurit rajoittivat varsin tehokkaasti niiden vaihtoehtojen määrää, jotka ‘kuluttajilla’ olivat valittavina (esim. Länsi-Suomessa ei syöty lainkaan sieninä). Nyky-yksilö voi periaatteessa melko vapaasti koota päivittäisen ruokavaliionsa laajasta valikoimasta, joka lisäksi muuttuu kaiken aikaa (ks. Beardsworth ja Keil 1997, 151-152). Tämän seurauksena – näin monet tutkijat ajattelevat – kuluttaja jää enemmän tai vähemmän oman onnensa – tai ehkä paremminkin oman makunsa ja kukkaronsa – varaan valitessaan syötävänsä.

Pelkoja käsiteltiin aiemmin rituaalein ja magian avulla, mutta mikä nykyisin pitää yllä ‘luottamusta ruokaan’, kysyvät Beardsworth ja Keil (emt.), ja mikä auttaa meitä orientoitumaan modernin ruokakulttuurin hämmäntävässä mailmassa? Claude Fischlerin (1990) diagnoosi ‘gastroonomiasta’, syömisen normittomuudesta, josta hänen käsityksenä mukaan nyky-yhteiskunnat kärsivät, ei lopultakaan ole kovin vakuuttava. Vaikka ruokapelot ja -huolet askarruttavatkin ihmisten mieliä, useimmat pystyvät aivan ilmeisesti suoriutumaan päivittäisistä ruokaostoksistaan ja ruokailustaan varsin tyydyttävästi. Ajatus siitä, että nykyinen ruokakulttuuri olisi lähes täysin avoin ja muokattavissa, ei ehkä lopulta kerro kovin paljon arkipäivän elinolosuhteista nyky-yhteiskunnassa. Tässä mielessä Alan Warden (1997, 57-74) analyysi uutuuksien ja perinteiden merkityksestä ja ‘rauhanomaisesta rinnakkainelosta’ brittiyhteiskunnassa on kiinnostava. Uutuuksien merkitystä liioitellaan usein. Vanhojen tapojen rinnalle voi syntyä myös uusia tapoja, tottumuksia ja sääntöjä, jotka ohjaavat yksilön käyttäytymistä. Monet ruokailevat päivittäin varsin rutiininomaisesti sen kummemmin murehtimatta, ja useimmilla on vahvoja jo lapsuudessa hankittuja makumieltymyksiä tai vahvoja inhon kohteita. On lopultakin tutkimuksen asia selvittää tällaisten erilaisten käytäntöjen olemassaolo, laajuus ja merkitys.

Vaikka omaksuisimmekin tämän täydell-

listä ‘gastroanomaa’ lievemmän diagnoosin nykykulttuurista, saattaa jonkinlainen hämmennys kuitenkin olla osuva luonnehdinta sille tilalle, jossa moderni yksilö elää. Joka tapauksessa on paljon sellaista uutta, ennen kokemattonta ja luokittelemattonta, johon täytyy ottaa kantaa – ainakin ajoittain.

Eräs mahdollinen reagointitapa on ryhtyä tietoisien refleksiiviseksi (mikä sinänsä sisältää paradoksin) traditionalistiksi tai ‘habiatualistiksi’, toisin sanoen pitäytyä itsepintaisesti päivittäisiin rutiineihin antamatta uusien mahdollisuuksien liiaksi askarruttaa mieltä. Tällaisessakin tapauksessa saavutettu varmuus voi osoittautua petolliseksi tai kadota jonkin uuden ja odottamattoman uhkan tai haasteen edessä. Tämän lisäksi on olemassa ainakin kolme mahdollista suhtautumistapaa. Ensinnäkin, paradoksaalisesti, julkisten ruokapelkojen tai -kammojen esiintyminen voi stabiloida ruokakulttuuria. Toiseksi, moderni kuluttaja voi ryhtyä ‘fundamentalistiksi’. Kolmanneksi on olemassa mahdollisuus, että ihmiset oppisivat vähitellen sietämään modernin elämän epävarmuutta ja sopeutuisivat uudenlaisen elämän vaatimuksiin turvautumatta mihinkään varmaan ja pysyvään. Kysymys pelkistyy siihen, onko mahdollista kehittää sellaista modernia yksilöllisyyttä, jota leimaa suvaitsevaisuus ja pysyvän epävarmuuden sietokyky.

MODERNIT RUOKAPELOT MUOTINA

Kuten olen pyrkinyt osoittamaan seikkaperäisemmin toisaalla (ks. Gronow 1997, 127-30), modernit ruokapelot muistuttavat muoteja monessa suhteessa. Jokainen huoli esiintyy aina jonakin aivan uutena, aivan kuin se keksittäisiin vasta nyt ensimmäistä kertaa. Se puhkeaa usein yhtä äkkiä kuin katoaakin julkisuudesta. Huomio kiinnittyy aina vain yhteen yksittäiseen asiaan eikä seuraavaksi huomion kohteeksi tulevalle asialla ole välttämättä mitään tekemistä edellisen kanssa. Edellisen perusteella ei voida ennustaa, mikä seuraavaksi joutuu julkisen huomion kohteeksi. Periaatteessa

mikä tahansa voi huolestuttaa tai pelottaa ja kehittyä ‘suotuisien olosuhteiden vallitessa’ kansalliseksi tai kansainväliseksi ruokapaniikiksi. Tällaiset ruokapelot muistuttavat muita moraalisia paniikkeja syklisyydessään (ks. Beardsworth & Keil 1997, 164-165 ja Cohen 1971): ne syntyvät ja kuolevat joukkotiedotuksen avulla ja sen vahvistamina.

Valitsemalla huomion kohteeksi aina yhden asian kerrallaan, on se sitten ‘hullun lehmän tauti’, kananmunien salmonella tai A-vitamiinin yliannostus sianmaksassa, nämä ruokapelot auttavat vakiinnuttamaan ruokakulttuuriamme samalla tavoin kuin muodit yleensäkin. Ne valitsevat kaikkien mahdollisten joukosta yhden kohteen ja suuntaavat huomiomme siihen. Riittää, että olemme huolissamme tästä vaihtoehdosta ja vältämme sitä; kaikki muu on turvallisia – ainakin toistaiseksi, kunnes seuraava paniikki puhkeaa. Tällaisina ruokapelot ja -paniikit toimivat negatiivisen muodin tavoin; ne eivät sano mikä on ehdottomasti *in*, vaan mikä on ehdottomasti *out*. Ne ovat yhteisesti jaettuina käyttäytymisstandardeja, jotka eivät ole pysyviä kuten traditiot vaan alati muuttuvia ja ohimeneviä. Tällaisinkin niillä on vakauttava vaikutus kulttuuriin – ainakin niin kauan kuin ne eivät uhkaa perustavanlaatuisimpia ja tärkeimpiä ruoka-aineitamme tai koko ‘ruokalistaamme’ – kuten on uhannut käydä hullun lehmän taudin ansiosta englantilaisten perinteiselle *roast beefille*. Eriasteinen vegetarismi on Britanniassa viime aikoina nopeasti lisääntynyt.

UUSI FUNDAMENTALISMI

Toinen vaihtoehto reagoida modernin ruokakulttuurin ambivalenttisuuteen on luoda itselleen uusi ‘jumala’ eli joukko selkeitä, yksinkertaisia ja ehdottomia sääntöjä, joita voi yksiselitteisesti soveltaa kaikissa ruoan valintaa koskevissa hämmentävissäkin tilanteissa. Nämä kriteerit voivat aivan yhtä hyvin perustua moderniin tieteseen kuin mille tahansa muunlaisellekin kognitiivisel-

le uskomusjärjestelmälle. Kaikki sellaiset normatiiviset dieettiohjelmat, kuten periaatellinen vegetarismi tai veganismi, ovat hyviä esimerkkejä tällaisista strategioista: ne tarjoavat yksilölle selkeän normin, jota hän voi soveltaa kaikissa valintatilanteissa ja joka rajoittaa dramaattisesti kaikkien mahdollisten vaihtoehtojen määrää. 'Ruokamarkkinoilla' on monia muitakin vastaavanlaisia oppeja, joita tieteelliset tai paremminkin pseudotieteelliset uskomusjärjestelmät auliisti tarjoavat. Voi esimerkiksi valita vain 'luonnollisia' ruoka-aineita teollisesti valmistettujen sijaan tai välttää kokonaan joitakin ruoanvalmistusmenetelmiä, kuten vaikkapa kaikenlaista ruoka-aineiden kuumentamista ja niin edelleen.

Moderni luonnontiede voi aivan yhtä hyvin toimia tällaisten ohjenuorien lähteenä – niin se usein toimiikin esimerkiksi silloin, kun ihmiset ovat hanakoita ostamaan ja nauttimaan kaikkia mahdollisia hiljattain keksittyjä näkymättömiä ja mauttomia ruoan mikroainesosia, tai kun he pyrkivät kaikkiin keinoin välttämään kaikkia syöpään mahdollisesti altistavia ruoka-aineita tai ruoan valmistustapoja tai vaikkapa niitä ruoka-aineita, jotka oletettavasti lisäävät veren kolesterolia.

Modernin lääketieteen tarjoamiin ohjeisiin liittyy kuitenkin eräitä ongelmia. Ne ovat joko liian yleisiä – useimmat ruokavaliot ovat tarpeeksi hyviä – tai liian erityisiä, spesifejä, kiinnittäessään huomiota kulloinkin vain johonkin yksittäiseen ruoan ainesosaan. Kaiken lisäksi ainakin maallikolle syntyy helposti vaikutelma, että 'tieteen' ohjeet ovat yhtä vaihtuvia ja epävakaita kuin muuditkin. Niiden turvin on vaikea luoda itselleen selkeitä syömistä ohjaavia periaatteita. Mutta onneksi markkinoilla on kaikenlaisia auliisti apuaan tarjoavia ja kilpailevia lääkinnällisiä koulukuntia seleenin kaltaisten ihmeaineiden propagoijista muinaisten roomalaisten viini ja oliivi-dieetin suosittelijoihin.

Kiinnittäessään huomiota – usein vain yhteen – periaatteeseen tai kriteeriin tällaiset opit ovat itse asiassa eräänlaisia positiivisia

ruokapelkoja ja ne muistuttavat siten muoteja. Mutta muuttuessaan sosiaalisiksi liikkeeksi tällaisten dieettien propagoijat ja kannattajat ovat lähempänä uskonnollista fundamentalismia (vrt. Riesebrodt 1990).

MODERNI SIETOKYKYINEN YKSILÖ

Kaksi edellä luonnehdittua reagoititapaa on mielestäni helppo paikantaa nykyisessä ruoka- ja terveyskeskustelussa. On kuitenkin olemassa kolmaskin tapa, joka empiiriltä yleisyydeltään saattaa hyvinkin ylittää edelliset, vaikka onkin vähemmän huomiota herättävä. On nimittäin olemassa vaihtoehto, joka ei perustu selkeiden ja varmojen ohjenuorien kaipuuseen, muttei myöskään ole helposti viimeisimpien muotihullutusten viekoiteltavissa, olivatpa ne sitten positiivisia tai negatiivisia. Tällaisen vaihtoehdon 'valinnee' yksilön ruokailutavat noudattavat normaalisti joitakin rutiineita ollen samaan aikaan avoimia kokeiluille ja muutokselle. Muutoksia ei seuraa huoli tai pelko uudesta ja tuntemattomasta. Tällaisen vaihtoehdon uskottavuus riippuu siitä, onko nyt syntymässä ja varttumassa sellainen modernien yksilöiden sukupolvi, jotka seisovat omilla jaloillaan nojaamatta mihinkään fundamentalistisiin perustuksiin ja jotka kykenevät myös säilyttämään oman päänsä kollektiivisten pelkojen, paniikkien tai houkutusten edessä.

Vuosisadan vaihteen sosiologi ja muodin teoreetikko Georg Simmel (1987) varasi tällaisen vahvan yksilöllisyyden mahdollisuuden – Nietzscheä mukailleen – vain poikkeusihmisille, suurille taiteilijoille ja neroille kuten Rembrandtille tai Goethelle. Vain heillä oli Simmelin mielestä 'oma yksilöllinen lakinsa', yksilöllinen elämäntapansa, joka oli vain heille ominainen. Meille tavallisille kuolevaisille Simmel varasi vaatimattomamman vaihtoehdon, tyylyttelyn (ks. Noro 1991). Se tarjosi hänen mielestään ainakin väliaikaisen ratkaisun tai suojan modernin kulttuurin ongelmaan, ambivalenssiin. Sen mukaan me kukin (kaikki modernin keskiluokan jäsenet) voimme

kehittää oman elämäntyyliimme, kuten vaikkapa oman ruokalistamme ja syömistyylin. Tämä tyyli on sekä yksilöllinen, vain meille ominainen, että muiden jakama, yhteisöllinen. Kukaan muu ei välttämättä pidä kaikesta siitä mistä minä pidän, mutta makuni on silti ainakin osittain muiden kanssa yhteinen. Joiltakin osin jaan makuni jonkin ihmisryhmän kanssa, toisilta osin taas muiden ryhmien kanssa.

RISKI JA VAARA

Olen edellä tyypitellyt karkeasti erilaisia vaihtoehtoisia reagoitintapoja, joilla yksilöt reagoivat moderniin ruokakulttuuriin sisältyviin vaaroihin tai koettuihin riskeihin. Eräs tapa ilmaista asia on, että modernin yksilön on kehitettävä riskien sietokykyään.

Päinvastoin kuin Anthony Giddens (1990) ja Ulrich Beck (1986, riskiyhteiskunta-käsitteen isä), Niklas Luhmann (1990) korostaa sitä, että on tärkeää erottaa riskit vaaroista. Riski on jotakin sellaista joka tietoisesti otetaan.¹ Malliesimerkki tällaisesta riskinottokyvystä on uhkapeli, kuten vaikkapa lotto, jossa otamme riskin hävitä rahaa voittaaksemme enemmän rahaa. Tämän riskin suuruus voidaan arvioida rationaalisesti ja laskea tilastollisesti. Muukin sosiaalinen toiminta muistuttaa joissakin tapauksissa todellakin tällaista riskinottoa. On esimerkiksi olemassa sosiaalisia instituutioita ja organisaatioita, jotka mahdollistavat riskien jakamisen (esim. vakuutuslaitos).

Vaara kohtaa meitä riippumatta aikaisemmasta tietoisesta toiminnastamme tai valinnoistamme. Sekin voi pahimmassa tapauksessa johtaa tuhoon. Jälkikäteen on tosin usein mahdollista todeta, että vaara olisi voitu välttää toimimalla toisin, mutta todellisuudessa tuo mahdollisuus ei ollut lainkaan harkinnan kohteena.

Laivan omistaja, joka lähettää laivansa merelle tietäen, että se voi upota myrskyssä tai joutua merirosvojen haltuun ottaa riskin. (Vakuutusyhtiöt syntyivät juuri tällaisista 'merivakuutuksista'.) Poliittiset päätöksen-

tekijät, jotka insinöörien ja tiedemiesten avustuksella päättävät rakentaa ydinvoimalan tietäen, että on olemassa vaara – olkoonkin se häviävän pieni – että se räjähtää, ottavat myös riskin. Sen sijaan kaikki tuon ydinvoimalan läheisyydessä tai riski-ettäisyydellä siitä elävät ihmiset (tai kaikki maailman ihmiset?), joilta ei koskaan ole kysytty haluavatko he sitä ja joilla ei kysyttyäessäkään ole juuri muuta vaihtoehtoa kuin jatkaa elämäänsä entiseen tapaan, elävät sen sijaan jatkuvassa vaarassa. He eivät ole riskeeranneet omaa elämäänsä ja terveytään. Samalla tavalla ihmiset, jotka elävät maanjäristyksille alttiilla alueilla, ovat ainaisessa vaarassa, mutta vain silloin, kun he ovat tietoisia vaarasta ja kun heille on tarjolla muita turvallisempia asumisvaihtoehtoja ja he siitä huolimatta haluavat asua entisellä kotiseudullaan, heidän voidaan sanoa ottavan maanjäristyksen riskin. Riskiyhteiskunnan (vrt. Beck) sijaan olisi siten itse asiassa osuvampaa puhua 'vaarayhteiskunnasta'.

Vaikka riskien ja vaarojen, samoin kuin vastuunkantajien ja uhrien, erottaminen onkin tärkeää, nyky-yhteiskunnan luonnehtiminen riskiyhteiskunnaksi on kuitenkin eräässä mielessä oikeutettua ja havainnollista. Luhmannin (1997) tavoin voimme todeta, että riskiyhteiskunnassa ei oikeastaan ole kyse siitä, että nykyinen yhteiskunta on yhä riippuvaisempi teknologias- ta, jonka käyttöön liittyy aina riskejä. Paremminkin kyse on siitä, että tulevaisuus riippuu kaikissa oleellisissa suhteissa nykyisyydessä tehtävistä päätöksistä, mutta tulevaisuus ei silti ole ennustettavissa eikä tiedettävissä. "Riski olisi tällöin (hyvä) tunnus sellaisen systeemin tai järjestelmän itsekuvaukselle, joka rajoittaa päätöksillään tulevaisuuden vaihtoehtoja, muttei kykene päättämään omaa tulevaisuuttaan" (Luhmann 1997, 1093). Tässä mielessä ruoan teknologisen manipuloinnin ja sääntelyn lisääntyminen on hyvä esimerkki riskiyhteiskunnan ongelmista.

Traditionaaliset ruokaan liittyvät uhat, kuten myrkyttäminen ja pilaantuminen oli-

vat syöjän vaaroja. Tässä mielessä modernit huolet ja uhkat ovat erilaisia. Ne ovat ruoan tai ruoka-aineiden tieteellisesti perustellun – teknologisen – tuotantoprosessin tarkoitamattomia ja ennustamattomia seurauksia. Ruoan tuottajat ottavat riskejä, joiden suuruus voidaan usein jopa arvioida. Savukkeet ovat klassinen tapaus: kuten jokaisesta savukeaskista voi lukea, savukkeiden polttamiseen liittyy syövän riski, jonka todennäköisyys voidaan jopa melko luotettavasti arvioida suhteessa savukemäärään ja polttajan ikään. Mutta periaatteessa nämä riskit ovat oikeastaan riskejä vain tuotteen tuottajalle tai keksijälle – aivan samoin kuin ydinvoimalan tapauksessa. Ilmoittamalla tästä riskistä kuluttajalle – lakisääteisellä tavalla – tuottaja tavallaan siirtää tämän riskin itseltään kuluttajalle, jota savukkeenpolton seuraukset varsinaisesti ja ensisijaisesti koskevatkin. (Tällaisen ajattelutavan oikeudellisesta omaksumisesta on USA:ssa ollut seurauksena erittäin monimutkaisia vahingonkorvausoikeudenkäyntejä.)

Ydinvoimaloiden ja sellaisen yksittäisen nautinto- tai ruoka-aineen kuin vaikkapa savukkeen tai kananmunan välillä on toki eräs tärkeä ero, joka ei johdu vain riskin suuruudesta ja seurausten kauaskantoisuudesta. Tavallisesti kukin yksilö voi ainakin periaatteessa päättää polttaako savukkeita vai ei (unohtakaamme tällä kertaa riippuvuuden ja vapaan tahdon ongelma) tai syökö kananmunia. Hän voi vaarasta tietäessään kokonaan välttää vaarallista ainetta ja monesti valita jotakin muuta sen sijaan. Kertomalla kuluttajille tuotteen käyttöön liittyvistä riskeistä vaikkapa painamalla tiedon niistä tuoteselosteeseen tuottajat ja viranomaiset muuttavat potentiaaliset vaarat kuluttajien riskeiksi ja tekevät näin meidät osavastuullisiksi. Jos me täysin tietoisina – tai ainakin täysin informoituina – edelleen valitsemme vaarallisen aineen, vastuu on meidän. Tällöin otamme riskin.

Ydinvoimaa koskevat kansanäänestykset, joista paljon puhutaan ja joita joissakin maissa on järjestettykin, palvelevat periaatteessa samaa tarkoituspäätä: äänestä-

mällä 'kyllä' me päättämme ottaa riskin. Vertaus ontuu kuitenkin monessa suhteessa; kansanäänestykset eivät ratkaise ongelmaa edes samalla tavoin kuin tuoteselosteen vaara-maininta. Ydinvoiman suuruusluokkaa olevien ongelmien ratkaisemiseksi ei ole yksinkertaisesti mitään poliittisesti käypää mekanismia. Kenellä olisi vaalissa äänestys-oikeus ja mitkä olisivat todelliset vaihtoehdot?

Yksittäisen ruoka- tai nautintoaineen suhteen vaarojen muuttaminen riskeiksi niistä tiedottamalla ja siten jakamalla vastuuta kuluttajille on periaatteessa (tai ainakin ydinvoimaongelmaa paremmin) mahdollista. Mutta jos ajatellaan ruoan teknologista manipulaatiota kokonaisuutena, joka koskee periaatteessa kaikkia ruoka- ja ravintoaineita, olemme niiden suhteen jokseenkin samassa asemassa kuin ydinvoiman edessä: voimme vain kuvitella tai toivoa tekevämme asiat paremmin ja riskitömämmin – samalla kun yhä uudet asiat tulevat ongelmiksi. Vaihtoehto on molemmissa tapauksissa sama: uusi fundamentalismi, yhtäältä elämä ilman ydinvoimaa (mutta muiden vaarojen ja riskien keskellä) ja toisaalta elämä ilman teknologisesti muunneltuja elintarvikkeita (mutta muiden ruoan terveysvaarojen armoilla).

LUOTTAMUS JA LEGITIIMISYYS

Ruokaan kohdistuvasta luottamuksesta tai sen puutteesta puhuminen (vrt. Sellerberg 1991 edellä) on samalla tavoin epätarkkaa kuin riskien sotkeminen vaaroihin. Viime aikoina on sosiologisessa kirjallisuudessa tullut tavaksi ehdottaa luottamuksen puutetta kaikenlaisen sosiaalisen epävakauden perimmäiseksi syyksi (ks. esim. Fukuyama 1995). Kuten Adam Seligman (1997) on Luhmannia mukailleen ehdottanut, on syytä erottaa toisistaan henkilöihin kohdistuva luottamus (merkityksessä *trust*) sosiaalisiin instituutioihin, organisaatioihin tai järjestelmiin kohdistuvasta luottamuksesta (merkityksessä *confidence*) Ensinmainittu luottamus liittyy aina persoonallisiin suhteisiin.

Voin luottaa paikalliseen lihatiskin Väiskiä, joka vakuuttaa, että hänen myymänsä liha ei tule Britanniaasta, tai voin luottaa terveysministerin lausuntoon, jonka mukaan hullun lehmän tauti ei voi saastuttaa suomalaista karjaa. Luottamus paikalliseen liha-kauppiaseen perustuu parhaassa tapauksessa pitkäaikaiseen suhteeseen, ja sitä voi ylläpitää myös hänen henkilökohtainen charminsa ja vakuuttelukykynsä. Ministerin tapauksessa minun on samoin luottaminen ministerin henkilökohtaiseen karismaan tai maineeseen. (Mm. siksi kysymys politiikon henkilökohtaisesta maineesta on nykyisin niin tärkeä.) Mutta vaikka tällaiset henkilökohtaiset suhteet ovat tärkeitä ja vaikka ne tulevat usein ajankohtaisiksi silloin, kun asiat muuttuvat pelottaviksi tai niihin kohdistuu ristiriitaisia odotuksia, ei siinä kaikki. Tällainen luottamus säilyy tai tuhoutuu viime kädessä niiden sosiaalisten instituutioiden legitimiisyyden mukana, joita kyseiset henkilöt edustavat.

Sosiaalisten instituutioiden nauttima luottamus (siis *confidence*) on sama kuin niiden nauttima legitimiisyys. Modernien sosiaalisten instituutioiden nauttima legitimiisyys on askarruttanut sosiologiaa viimeiset sata vuotta. Legitimiisyyden ongelma koskee myös niitä sosiaalisia instituutioita, jotka vastaavat 'elintarvikehuollosta'. Kuten jo Max Weber huomautti, modernien sosiaalisten instituutioiden nauttima legitimiisyys on luonteeltaan prosessuaalista (vrt. Luhmann 1983). Moderni tiede ja teknologia on tästä hyvä esimerkki. Kun tiede tulee riskiyhteiskunnassa teknologisten ja teknologian kehittämistä koskevien päätösten järkevyyden takuumieheksi, se samalla joutuu vastuuseen niistä ennustamattomista ja tarkoittamattomista seurauksista, joita tuolla teknologialla mahdollisesti on. Vaihtoehtoja, kuten ruoka-aineiden turvallisuutta tai terveellisuutta, voidaan kulloinkin arvioida rationaalisesti vain jonkin tai joidenkin kriteerien suhteen. Kun polttomoottori keksittiin ja sitä ryhdyttiin käyttämään autojen voimanlähteenä, kukaan tuskin olisi voinut ennustaa mitä kaikkea siitä on seu-

rannut. Sama pitää paikkansa nykyisin kehitteillä olevista auton vaihtoehtoista: niiden paremmuutta perinteiseen autoon verrattuna voidaan toki verrata ja kontrolloida joidenkin tekijöiden suhteen – kuten vaikkapa ilman saastumisen –, mutta niiden käyttöönoton kaikkia mahdollisia seurauksia ei kukaan voi tietää. Nykyiset keksinnöt eroavat polttomoottorin kaltaisista vanhoista teknologisista keksinnöistä eräässä ratkaisevassa suhteessa. Ne tehdään ja niitä perustellaan tietoisesti teknologisesti parempina vaihtoehtoina – ja siksi ne ja niitä tuottavat ja rahoittavat instituutiot ovat jatkuvasti alttiita pettymyksiä tuottamalle kritiikille.

Ruokaa ja terveyttä koskevan keskustelun 'tieteellistyminen' ei siten välttämättä ole rauhoittanut mieliämme ruoan turvallisuuden suhteen. Kuten Beardsworth ja Keil ovat todenneet (1997, 159),

“tieteellinen tieto on luonteensa mukaan aina väliaikaista, kiistoille, haasteille, korvattavuudelle altista. Tässä mielessä se ei muistuta 'common sense' -tietoa eikä traditionaalista empiiristä tai maagista tietoa, jonka joustava ja hitaasti muuttuva luonne tekee siitä sekä kotoisampaa että tuttua. [...] Täten ruokaa ja ravitsemusta koskeva tieto ei välttämättä rauhoita eikä lisää luottamusta yleisön keskuudessa.”

Sama seikka pätee myös muihin ruoan kanssa tekemisissä oleviin 'maallisempiin' instituutioihin tai auktoriteetteihin. Menehtyyään perinteisen ja kyseenalaistamattoman auktoriteettinsa niillä ei ole muuta taetta legitimiisyydelleen kuin oma olemassaolonsa, sääntöjen seuraaminen ja näiden sääntöjen suhteellinen avoimuus.

Tällaiset instituutiot tulevat alttiiksi myös kilpailevien intressiryhmien 'itsekkäille' pyrkimyksille. Analysoimalla munissa esiintynyttä salmonellaa koskevan paniikin puhkeamista vuonna 1988 Britanniaassa M.J. Smith (1991) osoitti konkreettisesti, miten aiemmin suljettu päätöksenteko- ja hallintoyhteisö joutui avoimemmaksi muuttuessaan samalla ristiriitojen ja poliittisesti kiistanalaisten kysymysten kentäksi.

Kuten Sellerberg (1991, 199) on todennut,

“todellinen vaikeus on siinä, että mitkään muodolliset säännöt eivät kykene suuren yleisön puolesta jakamaan ruokia luottamusta ansaitseviin ja vähemmän luottamusta ansaitseviin. Tämä johtuu siitä, että viime kädessä luottamusta *per se* on mahdotonta synnyttää suunnitelmin.”

Mutta ehkä onkin liikaa edellyttää tai toivoa tällaisen vahvan luottamussuhteen olemassaoloa ruokaa tarjoavien ja siitä huolehtivien instanssien, kuten toisaalta ruoan tuottajien, kauppiaiden sekä valtion viranomaisten ja toisaalta kuluttajien välille. Ehkä onkin riittävää, että sekä kyseiset sosiaaliset instituutiot että muutkin yhteiskunnan instituutiot nauttivat yleensä edes jonkinasteista legitimiisyyttä. Ei ehkä ole sattuma, että ruokapelot ja -paniikit – samoin kuin fundamentalististen reaktioiden voimakkuuskin – ovat Suomessa ja muissa Pohjoismaissa sittenkin suhteellisen heikkoja esimerkiksi Brittein saariin verrattuna. Tällä ei ole välttämättä mitään tekemistä sen kanssa, missä maassa ruoka tosiasiaassa on parempaa ja turvallisempaa. Ehkä voidaan paremminkin sanoa, ettei tällaisen ‘objektiivisen’ ja kiistattoman paremmuuden toteamiseen oikeastaan voi olla olemassa mitään keinoa.

En malta tässä yhteydessä olla lainaamatta kuvausta eräänlaisesta ääritapauksesta, jokseenkin täydellisestä instituutioiden legitimiisyyden menetyksen seurauksista kuluttajille:

“Kaikki osapuolet pettivät toisiaan: Omis-tajat maksoivat myyjille liian vähän, myyjät yrittivät varastaa, ostajat saivat viallisia tuotteita, ja myyjät piilottivat osan voitoista omistajilta. Kiinalainen pääkauppias tiesi kuitenkin todella paljon, mutta ystäväni (kioskimyyjäksi ryhtynyt entinen ylioppilas) tunsi melkein säälää tätä kohtaan, koska tämän täytyi pankkien perimien suurten maksujen takia istua yöt ja päivät arkkunsa päällä, jonka sisältämät rahat menettivät nopeasti arvoaan laukkaavan inflaation myötä.”

Näin venäläistä kioskikauppaa 1990-luvun alussa tutkinut Caroline Humphrey (1995, 51) kuvasi sen todellisuutta.

Riskien ja vaarojen sietokyvyn kannalta sosiaalisten instituutioiden nauttima legitimiisyys on keskeistä. Voidaan väittää, että niin kauan kuin tämä legitimiisyys ei ole vakavasti uhattuna, eivät ruokaakaan koskevat pelot ja huolet saavuta hälyttäviä mitasuhteita. Tällainen legitimiisyys ei kuitenkaan koskaan ole itsestään selvää ja keran horjuttuaan sen uudelleen saavuttaminen voi olla hyvin vaikeaa – kuten esimerkiksi Venäjän tapaus osoittaa. Tulevaisuudessakin ruokapelot tulevat kuitenkin luultavasti rajoittumaan äkillisesti ja toistuvasti puhkeaviin, mutta suhteellisen harmittomiin paniikkeihin, jotka koskevat vain joitakin ruokalistamme ainesosia ja jotka katoavat yhtä odottamatta kuin syntyivätkin. Ratkaisevaa on kuitenkin se, voivatko tällaiset yksittäiset epäluottamuksen ilmaukset kumuloitua ja muuttua koko modernia tiedettä, teknologiaa ja hallintoa kohtaan suunnatuksi perustavanlaatuiseksi epäluottamukseksi.

viite

1. Kuten Colin Campbell (1996) on osoittanut, yksilöllistymistä koskevissa sosiologisissa teorioissa sellaisina, kuin sekä Beck että Giddens niitä ovat esittäneet, on yleinen harha: ne tarkastelevat sosiaalista toimintaa ikään kuin kyse olisi – rationaalisesta – päätöksenteosta.

KIRJALLISUUS

- Beardsworth, A & Keil, T. (1997) *Sociology on the Menu*. London and New York: Routledge.
- Beck, U. (1986) *Risikogesellschaft*. Frankfurt am Main: suhrkamp.
- Beck, U. & Beck-Gerscheim, E (1996) ‘Individualization and ‘precarious freedom’: Perspective and controversies of a subject oriented sociology’ teoksessa Heelas, D. et al. (eds.): *Detraditionalization. Critical Reflections on Authority and Identity*. Cambridge: Blackwell.

- Campbell, C. (1997) 'Detraditionalization, Character and the Limits to Agence' teoksessa Heelas, P et al (eds.): *Detraditionalization. Critical Reflections on Authority and Identity*. Cambridge: Blackwell.
- Cohen, J. (1973) *Folk Perils and Moral Panics. The Creation of the Mods and Rockers*. London: Paladin.
- Fischler, C. (1990) *L'homnivore*. Paris: Odil Jacob.
- Giddens, A. (1990) *The Consequencies of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Fukuyama, F. (1995) *Trust: the Social Virtues and the Creation of Prosperity*. London: Hamish Hamilton.
- Gronow, J. (1997) *The Sociology of Taste*. London and New York: Routledge.
- Humphrey, C. (1995) 'Cheating a culture of disillusionment. Consumption in Moscow, a chronicle of changing times' teoksessa Miller, D. (ed.): *Worlds Apart. Modernity through the prism of the local*. London and New York: Routledge.
- Luhmann, N. (1983) *Legitimation durch Verfahren*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (1990) 'Risiko und Gefahr' teoksessa Luhmann, N.: *Soziologische Aufklärung 5*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Luhmann, N. (1997) *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. 2 Bde. Frankfurt am Main: Suhrkamp .
- Noro, A (1991) *Muoti, moderniteetti ja 'kolmas': Tutkielma Georg Simmelin sosiologiasta*. Jyväskylä: Tutkijaliitto.
- Riesebrodt, M. (1990) *Fundamentalismus als patriarchalische Protestbewegung*. Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck).
- Seligman, A.B. (1997) *The Problem of Trust*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Sellerberg, A-M. (1991) 'In food we trust: vitally necessary confidence and unfamiliar ways of attaining it' teoksessa Fürst, E. et al (eds.) *Palatable Worlds*. Oslo: Solum.
- Simmel, G. (1987) *Das individuelle Gesetz*. (Hrg. von M Landman.) Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Smith, M.J. (1991) 'From Policy community to issue network: salmonella in eggs and the new politics of food'. *Public Administration* 69:2, s.235-255.
- Warde, A. (1997) *Consumption, Food and Taste*. London: Sage.